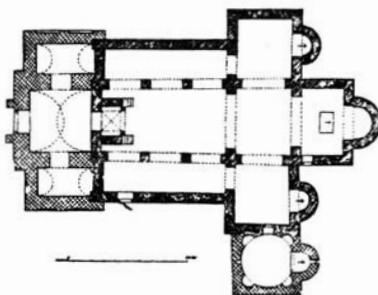


VRETA KLOSTERS
KYRKA

VRETA KLOSTERS KYRKA

av Göran Tagesson, andra omarbetade upplagan



Den äldsta kyrkan, rekonstruktion.
Ur Curman & Lundbergs Vreta klostets kyrka i serien Sveriges kyrkor.

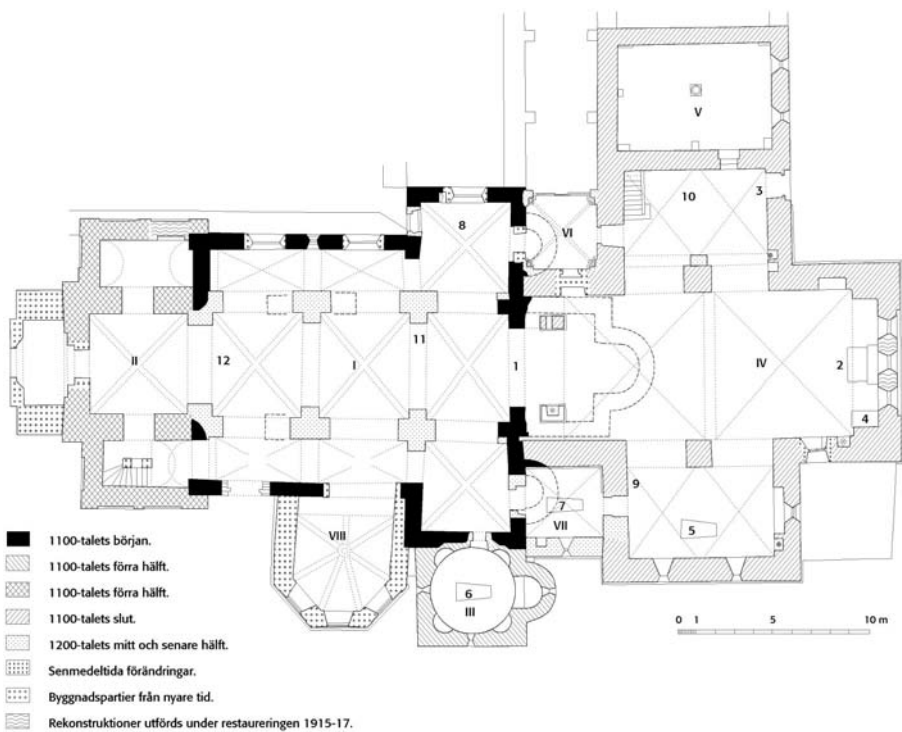


Svenska kyrkan
LINKÖPINGS STIFT

Copyright © 2007 Linköpings stifts kyrkoberivningskommitté, författaren och församlingen

ISBN 978 91 7962 124 4

Foto: Göran Billeson. Tryck och layout: Centraltryckeriet, Linköping



Plan över kyrkan, efter Curman & Lundberg 1935, kompletteringar av Lars Östlin.

I.	Långhuset (lekmännens del), sid.	8
II.	Västverket, sid.	8
III.	Stenkilska ättens gravkor, sid.	8
IV.	Koret, sid.	9
V.	Sakristia i bottenvåningen, museum i övervåningen, sid.	11
VI.	Norra förhallen, tidigare del av korsgången, sid.	11
VII.	"Magnus Nilssons gravkor", sid.	11
VIII.	Grevliga ätten Douglas' gravkor, sid.	14
1.	Triumfkrucifixet, sid.	17
2.	Högaltaret, sid.	10
3.	"Porta mortuorum", port till kyrkogården, sid.	3
4.	Minnesvård från 1500-talet över kung Inge och drottning Helena, sid.	8
5.	Minnesvård från 1500-talet över Sune Syk, sid.	10
6.	Minnesvård från 1500-talet över kung Ragvald Knaphövde, sid.	9
7.	Minnesvård från 1500-talet över kung Magnus Nilsson, sid.	11
8.	Dopfunten, sid.	17
9.	Medeltida korstolar, sid.	18
10.	Hertig Magnus bänk, sid.	18
11.	Predikstolen, sid.	20
12.	Orgeln på läktaren, sid.	21

Inledning



Vreta klostrets kyrka ligger på en markant höjd med vidsträckt utsikt över Roxenbygden. Namnet kommer av det gamla ordet vret, vilket betyder liten åker. En rad förhistoriska gravar och boplatser i omgivningarna visar att Vreta ligger i en gammal kulturbygd. Vreta nämns i de historiska källorna redan vid 1100-talets början. Vid undersökningen av kyrkan har rester av runristade gravmonument (s.k. Eskils-tunakistor)

hittats. Dessa kan dateras till 1000-talets andra hälft och tyder på att det bör ha funnits en träkyrka på platsen.

Stenkyrkan har daterats till tidigt 1100-tal och är en av de äldsta stenkyrkorna i det medeltida Sverige. Genom det breda västverket och gravkapellet i söder framgår det klart att det är fråga om en stormanskyrka. Den har byggts av medlemmar av

den Stenkilska ätten, vilken enligt en bevarad donatorslängd ägde flera gårdar i trakten. Sannolikt har huvudgården legat någonstans i närheten av kyrkan.

Kung Inge d.ä. och hans drottning Helena har i början av 1100-talet donerat jord i området till ett kloster. Detaljer i kyrkobyggnaden talar också för en tidig klosteretablering, i så fall den tidigast kända i det dåtida Sverige. Det kan ha varit ett kloster lydande under S:t Benedikts regel. Ett annat alternativ är att det rör sig om en tidig biskopskyrka med ett tillhörande regulärt kapitel, dvs. präster boende under klosterliknande förhållanden vid kyrkan.

Den äldsta kyrkan visar sig vara en för sin tid mycket påkostad anläggning. Vi får tänka oss kyrkan som det stora monumentet i centrum för den Stenkilska ättens godsinnahav. Samtidigt kunde en kyrklig institution vid denna tid fungera som en legitimitet för familjens politiska och sociala ambitioner. En klosterkommunitet på platsen passar bra in på samtida kontinentala bruk att knyta professionella förebedjare, munkar eller nunnor, till stormannens eller kungens gård.

Klosterkyrkan och godskomplexet har senare kommit i den Sverkerska ättens ägo. År 1162 lät kung Karl Sverkersson nyinviga klostret, denna gång med anknytning till cisterciens-

orden. Den nya klosterstiftelsen har säkerligen haft samma betydelse för den nya kungafamiljen som för den gamla. Vid nyinvigningen blev kungens syster Ingegerd klostrets första abbedissa och kom att verka som sådan i närmare fyrtio år.

Strax före 1248 drabbades klosterkyrkan av en förödande brand. Efter återuppbyggnaden kunde kyrkan högtidligen invigas av biskop Bengt den 13 juni 1289 i närvaro av hans bror, kung Magnus Ladulås och drottning Helvig.

Kyrkan användes under hela medeltiden både som församlingskyrka och klosterkyrka. År 1432 ödelades återigen kyrkan och klostret av en brand, men förutom vissa brandskador i murverket och ett nytt gotiskt fönster i korets sydvägg har senmedeltiden inte satt någon större prägel på kyrkorummet.

Klostret överlevde reformationen och upplöstes inte förrän de sista nunnorna dog på 1580-talet. Vreta ingick mellan 1560–1595 som en del i Gustav Vasas sons, hertig Magnus, förläning och han vistades tidvis på den närbelägna gården Kungsbro.

Vreta klostrets kyrka har fungerat som församlingskyrka sedan medeltiden och är idag en av flera kyrkor i Vreta klostrets församling (Svenska kyrkan).

Exteriör



Vreta klostrets kyrka är ett av vårt lands främsta monument från medeltiden. Den komplicerade byggnadshistorien speglar inte bara bygdens, utan även det framväxande Sveriges politiska historia under den tidiga medeltiden.

Vid den omfattande restaureringen av klosterkyrkan 1915–17 kunde sedermera riksantikvarie Sigurd Curman utreda byggnadshistorien. Kyrkan har framför allt tillkommit i två huvudperioder. Skillnaden mellan dessa kan klart ses i murverket. Den

äldre västra delen är murad med grovhuggen kalksten i smala skift och omfattar tornet och långhuset, medan den yngre, östra delen, är murad med släthuggen kvadersten i bredare skift.

Äldst är det treskeppiga **långhuset (I)**. Det består i östra delen av ett tvärskepp, med korsarmar i norr och söder. Tidigare fanns även ett kor med en absid, en halvrund avslutning i öster. Även tvärskeppets korsarmar har i öster avslutats med absider. Koret med högaltaret har på så sätt varit omgivet av ytterligare två altaren.

Långhuset har avslutats med ett **västverk (II)**, men det råder delade meningar om hur det kan ha sett ut. Tidigare har man antagit att det funnits ett torn i denna del, men nyare forskning har ifrågasatt att kyrkan haft ett västtorn under medeltiden.

Söder om den södra korsarmen har efter en kort tid byggts ett litet **kapell (III)**. Det är unikt i sitt slag i Sverige, med utvändigt kvadratisk plan och invändigt runt, kupolvälvt rum med absid i öster.

Utformningen av denna treskeppiga basilika med västverk och gravkapell tyder på att det rör sig om en kunglig kyrka. Planen påminner även om den äldsta romanska domkyrkan i Linköping.

I den norra korsarmen finns rester av en igenmurad dörröppning ca 1,5 m ovan mark i den norra muren. Detta kan vara en öppning till en byggnad hörande till den äldsta klosteranläggningen. Även arkeologiska iakttagelser vid grävningsarbeten 1988 tyder på detta.

I samband med att klostret nyinvigdes på 1160-talet kom kyrkan att byggas till och förlängas i öster med ett **nytt kor (VII)** avpassat för det nya och sannolikt större klostret. Det stora östkoret är byggt i typisk cisterciensisk stil med stora kvaderhuggna kalkstenar, skråkantsockel och rakt avslutad östvägg. Även de tre likstora fönstren i öster (rekonstruerade) och det mindre korsformiga fönstret har samma prägel. Kyrkan fick därmed sitt huvudsakliga utseende under tidig medeltid.

Under 1600-talet blev Vreta klosterkyrka intressant som gravkyrka för socknens adelsfamiljer, bland vilka familjen **Douglas gravkor (VIII)** på långhusets sydsida är det mest anmärkningsvärda.

Interiör

Kungsgårdskyrkans **långhus (I)** är till stora delar bevarat i sitt ursprungliga skick. Huvudingången har förmodligen då som nu funnits i väster, men även den nuvarande sydportalen har från början haft en föregångare. Långhusets stora fönster är från 1700-talet och endast fragment av de ursprungliga fönstren finns bevarade.

Långhuset var ursprungligen en treskeppig basilika, med ett bredare mittskepp samt smalare och lägre sidoskepp. De nuvarande pelarna och valven har tillkommit efter branden som inträffade strax före 1248. Valven är byggda av kalksten, svagt spetsade med kraftiga ribbor som visar på gotiska influenser, bland de tidigaste i det dåtida Sverige. Dessa valv har ersatt äldre pelare som möjligen burit ett enklare trätak.

Västverket (II) är något bredare än långhuset och består av ett kvadratisk mittrum omgivet av mindre rum i norr och söder. Det är osäkert hur västpartiet var utformat under medeltiden, eftersom endast de två nedersta våningarna är bevarade. Tidigare forskare antog att ett torn byggdes en kort tid efter långhuset. På andra våningen fanns sannolikt en kunglig läktare, ett s.k. emporium, där kungen och hans familj hade sin plats under gudstjänsten. Ingen-

ting är dock bevarat av detta och de nuvarande trapporna till andra våningen är tillkomna senare. Nyare forskning har istället föreslagit att västverket med sitt emporium tillhörde det ursprungliga kyrko-bygget, medan något torn aldrig kom att uppföras. På äldre bilder finns däremot ett litet torn på sydsidan, men dess ålder och funktion är oklar.

Gravkapellet (III) vid den södra korsarmen består invändigt av ett runt kupolvävt rum med absid, altarskiva i öster och fyra nischer i murhörnen. I västväggen finns ett litet fönster riktat mot altaret. Troligen är det fråga om ett s.k. *hagioskop*, ett fönster för att utifrån kunna beskåda det heliga. De fragmentariska kalkmålningarna i romansk stil kan dateras till 1100-talet. Gravkapellet är genom sin form och utförande unikt i Skandinavien.

Vid arkeologiska undersökningar 1917 och 1919 hittades under golvet flera stenkistgravar av tidig medeltida typ. Den äldsta graven har tillkommit samtidigt eller t.o.m. före gravkorets byggande. En livlig debatt pågick under 1920-talet om vem som begravts i kapellet. Senare forskning har gjort troligt att de äldsta gravarna tillhör kung Inge d.ä. (död 1110) och drottning Helena,



Gravkapellet (III)

samt deras äldste son Ragnvald, som dog redan före fadern. En barngrav lagd i en murad grav kan vara ytterligare en nära släkting. Myntfynd visar att gravkapellet har använts för begravning även under 1200- och 1300-talen. Gravkapellet kan tolkas som den Stenkilska ättens gravkor.

Kapellet kallades tidigare Ragnvald Knaphövdes gravkor efter det gravmonument i rummets mitt som Johan III lät uppsätta här under 1500-talets senare del. Senare traditioner har sannolikt förväxlat Inge d.ä.'s son Ragnvald med den i övrigt föga

kände kung Ragnvald Knaphövde, ihjälslagen vid Karleby i Västergötland.

Under 1100-talets senare hälft ersattes det gamla koret av ett **nytt östkor (IV)** avsett för nunnorna, medan det gamla långhuset blev lekmännens plats (I). Kyrkan har under medeltiden även fungerat som sockenkyrka. Det nya koret består av ett brett rektangulärt rum med korsarmar, vilka var nunnornas plats under gudstjänsterna.

I triumfbågen mellan koret och lång-

huset fanns under medeltiden ett avskiljande **träskrank (1)**. Framför detta, vänt mot långhuset, fanns ett lekmannaaltare. En *piscina*, en sten i kyrkmuren med uttömningshål, använd vid altarkärlens rengöring efter nattvard, visar på altarets plats. Ovanför träskranket har funnits ett *lektorium*, en läktare avsedd för läsningar och sång. Detta togs bort först vid 1600-talets slut. Vid restaureringen 1917 återinsattes ett träskrank på samma plats.

Framför den rakslutna östväggen med sin tre fönster finns **högaltaret (2)**. Efter senaste restaureringen 1988 har det återfått sitt ursprungliga fristående läge framför östväggen. På baksidan syns fortfarande den medeltida ytbehandlingen medan framsidan prickhuggits i senare tid. På baksidan finns ett skåp som kunnat tillslutas med dörrar och som troligen inrymt relik.

På båda sidor om högaltaret finns nischer i murarna som fungerat som förvaringsplats för de liturgiska kärlen och mässkläderna (se kvarsittande gångjärn). I södra väggen liksom i korsarmarna finns piscinor, vilka visar på platserna för flera sidoaltaren.

Koret och korsarmarna har ursprungligen varit tunnvalvda men efter den förödande branden strax före år 1248 har de nuvarande kryssvalven slagits. Den tidigare basilikakyrkan blev en hallkyrka, med samma höjd i mitt-

och sidoskeppen. Tydliga spår av branden syns fortfarande i koret, framför allt i arkadbågarna mot korsarmarna. Däremot saknas brandspår i de höga spetsbågiga korvalven liksom valven i lekmannakyrkan. Dessa har uppenbarligen tillkommit efter branden.

I koret vid norra väggen finns ett **gravmonument över Anna Eriksdotter Bielke** som tillkom samtidigt med kungagravarna under Johan III:s tid. Hon var syster till drottning Margareta Leijonhuvud, Gustav Vasas andra gemål och farmor till drottning Gunilla Bielke (Johan III:s andra gemål). På väggen ovanför gravmonumentet finns riksvapnet målat med Johan III:s och Gunilla Bielkes initialer. Målningen tillkom samtidigt med gravmonumentet.

I korets sydöstra hörn finns en minnesvård med kalkstenshäll, enligt inskriften över kung Inge d.y. och drottning Helena (4), samt i södra korsarmen en minnesvård över Sune Syk (5). Båda dessa gravmonument har tillkommit under Johan III:s tid år 1580 och över dem hänger förgyllda kronor. Vid den arkeologiska undersökningen av gravarna på 1910-talet visade sig den förra innehålla ben från minst två individer, men sannolikt har graven ingenting med dessa personer att göra. Sune Syks gravsten kan dock vara en kopia av en äldre medeltida gravhäll.

I den norra korsarmen finns en dörr mot öster, **porta mortuorum (3)**, de dödas port, som leder ut till kyrkogården. Genom denna port fördes de döda nunnorna ut på kyrkogården efter begravningsmässan i kyrkan.

Norr om norra korsarmen finns i bottenvåningen **sakristia (V)** och i övervåningen ett museum. Under medeltiden låg här klostrets östra länga, som byggdes samtidigt med koret. I bottenvåningen fanns sakristian, medan hela övervåningen upptogs av nunnornas sovsal, *dormitorium*. Till denna ledde en trappa, på samma plats som den nuvarande. Nunnorna kunde alltså komma direkt från sovsalen och till sin plats i koret. Sakristibyggnaden är en rekonstruktion från 1910-talet på de medeltida murarna.

I norr finns den s.k. **norra förhallen (VI)**, ursprungligen en del av korsgången med bevarat kryssvalv. Den ursprungliga dörröppningen till korsarmen har fungerat som nunnornas förbindelse mellan korsgången och koret. Korsgången har fortsatt runt klostergården och förbundit de olika klosterbyggnaderna med varandra. Den har varit kryssvälvd liksom det bevarade valvet och öppnat sig mot klostergården.

På motsvarande södra sidan finns ett litet gravkor som tillkom samtidigt med korvalven, kallat **Magnus Nilssons gravkor (VII)**. Namnet här-



Kalkmålning i Magnus Nilssons gravkor (VII).

stammar från Johan III:s tid, då ett gravmonument i rummet uppfördes över den danske prinsen Magnus, död 1134, son till kung Niels och Margareta Fredkulla (dotter till Inge d.ä.). I rummet finns ett gravmonument, med en gravsten från 1500-talet, uppsatt under Johan III:s tid. Den utgör med stor sannolikhet en kopia av en medeltida gravsten över en viss högättad man vid namn Magnus. Vid undersökningen visade sig monumentets inre vara fullmurat utan några spår av gravar. Säkerligen har gravstenen ingenting med den danske Magnus Nielsen att göra. På väggarna ses kalkmålningar från 1400-talet, på nordväggen Korsfästelsen.





Högaltaret (2).

Under 1600-talet har Vreta blivit attraktivt som gravplats för flera adliga familjer, av vilka den **grevliga ätten Douglas gravkor (VIII)** främst bör nämnas. Deras gravkor på långhusets södra sida har en oregelbundet sexsidig plan och uppfördes 1663 för fältmarskalken Robert Douglas. Han var en hög militär av skotsk börd i svensk militär tjänst, som bl.a. ägde Stjärnorps gods inte långt från Vreta. Invändigt är murarna slätputsade med kalkmålningar. I gravvalvet finns fem gravkistor och två barnkistor av kopparplåt samt fem askurnor, en av dem utförd av Carl Milles 1919. På väggen hänger ett antal begravningsvapen. I gravvalvet under koret finns ytterligare gravkistor.

Av kyrkans öde under senare tid kan nämnas att tornet byggdes 1764, som ett led i den driftige prosten Tiburtius' mål att ge Vreta kloster en mer enhetlig och tidsenlig karaktär. Under biskopen J.A. Lindbloms tid skedde en del förändringar, då flera av de större fönstren togs upp, orgelläktaren utvidgades, kyrkogården omformades och prästgården ombyggdes till sitt nuvarande utseende. Vidare planerade biskop Lindblom att totalt omforma interiören efter tidens smak och behov av plats och ljus, något som dock inte helt kom att genomföras.

1915–17 genomfördes en stor restaurering av kyrkan under ledning av arkitekten och professorn, sedermera



Grevliga ätten Douglas gravkor (VIII)

riksantikvarien Sigurd Curman. Före restaureringen gjordes en murverksanalys och mindre provgrävningar för att reda ut den komplicerade byggnadshistorien. De nya kunskaperna låg sedan till grund för arbetet, som syftade till att avlägsna senare tiders puts och i stället låta murverket framträda och själv berätta sin historia. Arbetet var ett av de första i sitt slag i Sverige och kom att bli stilbil-



dande för flera generationers restaureringsarbeten.

1988 genomgick kyrkan en ny restaurering som innebar nykalkning av murarna samt konservering av kalkmåleri, triumfkrucifix och vissa vapensköldar. Högaltaret monterades ner och flyttades fram till sin ursprungliga plats. Vid den arkeologiska undersökningen i samband med

schaktningar i klosterområdet hittades totalt 39 gravar med ben från ett åttio-tal individer. Dessa har analyserats av osteologen Margareta Backe som kunnat konstatera ålder, kroppslängd, kön samt kroppsliga och sjukliga förändringar. Flera av gravarna tolkades som nunnegravar, vilka var enkla i utförandet, medan individerna kunde konstateras ha uppnått hög ålder.

Inredningar och inventarier



Triumfkrucifixet (1).

Från klosterkyrkans äldsta tid finns flera skulpturer bevarade. Äldst är den sittande **madonnan med barnet** från omkring 1200, som nu förvaras i kyrkans museum ovan sakristian. Bilden är svårt skadad men visar Maria som himladrottning sittande

på en tronstol. Både Maria och barnet har burit krona, sannolikt av metall. Hållningen är fortfarande romanskt stel men barnets placering på vänstra knäet visar på gotiska stilimpulser. Bilden har varit altarprydnad, möjligen på ett Mariaaltare

i lekmannakyrkan. Maria hade visserligen hög status i cisterciensernas liturgi, men själva klosterkyrkan skulle enligt reglerna vara fri från skulpturer och annan utsmyckning. Kyrkan är för övrigt, liksom andra cistercienserkyrkor, en *Mariakyrka*, *Sancta Maria de Wretis*.

Det stora **triumfkrucifixet (1)** i triumfbågen har säkerligen haft sin plats här även under medeltiden. Krucifixet är från 1100-talets senare del och ett av klosterkyrkans äldsta inventarier. Bilden är gjord i romansk stil med Kristus framställd som segrande konung. Huvudet var ursprungligen upprätt och krönt med en kungakrona, men under medeltidens senare del har bilden gjorts om i tidens smak. Huvudet har sågats av och fått sin nuvarande nedböjda ställning och kronan har ersatts med en törnekrona.

Betoningen på Kristus som segrande konung har alltså under senmedeltiden förskjutits mot en betoning av Kristi lidande och död. För lekmännen har den varit en viktig bild av Kristi försoningsdöd och visat på vägen från jordelivet till himlen. Detta symboliseras i medeltidskyrkan i skillnaden mellan lekmännens plats i långhuset och prästernas och syst-rarnas plats i koret. Från långhuset är det möjligt att genom korskranket få en för-aning om den himmelska glädjen, symboliserat av koret där mässan firas.



Dopfunten (8).

Dopfunten (8) är formad som en kalk och har en fyrpassformad överdel (*cuppa*) i gotländsk kalksten, medan foten är gjord av Vretakalksten. Överdelen är tillverkad på Gotland under 1200-talets senare del och kom förmodligen till Vreta i samband med ombyggnaden efter branden. Dopfunten är sedan 1917 placerad i den äldsta kyrkans norra korsarm, vilken inretts till dopkappell. Det är okänt var den tidigare stått, men sannolikt var den under medeltiden placerad i långhuset. De odöpta barnen hade inte tillträde till de främre delarna av kyrkan, utan blev först genom dopet medlemmar av församlingen.



Korstolar (9).

I södra korsarmen finns fyra **korstolar (9)** bevarade från medeltiden. De är enkelt utformade med sidostycken skurna ur hela ekplankor. Medeltidskyrkorna saknade i regel bänkinredning, möjligen med un-

dantag för väggfasta bänkar för gamla och sjuka. Hur det var i Vreta vet vi ingenting om, men dessa korbänkar bör ha haft sin plats i koret, kanske just i korsarmarna som var nunnornas plats. Sitsarna är uppfällbara.



Hertig Magnus bänk (10).

Den lilla träplattan kallas *misericordia* (barmhärtighet) och tillåter att man även stående kan vila sig.

Från tiden efter reformationen märks bl.a. en märklig kyrkbänk från 1500-talet, nu placerad i norra korsarmen. Den kallas allmänt **hertig Magnus**

bänk (10) då den har tillhört Gustav Vasas son Magnus, hertig över Östergötland, död 1595. Han bodde tidvis på den närbelägna Kungsbrogård. Bänken består av ett firsidigt träskrank med ett baldakintak med initialerna M D (*Magnus Dux*, dvs. hertig) och Vasavapnet målade.



Predikstolen (11).

Predikstolen (11) tillkom vid 1600-talets mitt och består av en åttkantig korg med trappa och räcke. Den är gjord i ek medan ornamentik och figurer är av björk. På korgen står i fem nischer Matteus, Markus, Kristus, Lukas och Johannes. På trapp-räcket står Petrus och dörren till trappan kröns av Paulus.

Ett **epitafium** (begravningsvapen) över kvartermästaren vid östgöta kavalleriregemente Måns Haraldsson

och hans hustru hänger i mittskeptet på den norra sidan. Det är daterat 1689 och avbildar paret på en oljemålning omgiven av en ram med broskverksornamentik. Överst finns ett emblem med svärd och en arm med pistol, krönt av Kristus.

Ett epitafium över prosten i Vreta kloster Nils Magni Palumbus från 1650 hänger i södra korsarmen. Bilden föreställer prosten, hans hustru och deras tio barn knäböjande fram-



Orgel (14).

för Kristus på korset. Gavelfältet framställer Treenigheten.

I kyrkans museum (V) finns en grupp träskulpturer uppställda som hör till en altaruppsättning från år 1701. Dessa består av Kristus på korset, Maria Magdalena, Jungfru Maria och aposteln Johannes. Denna altaruppsats är troligen utförd av bildhuggaren Lars Larsson och skänkt av överste Gustaf Ulfsparré på Kungsbro gård.

Delar av kyrkans stora **orgel (14)** är placerade längst i väster på en läktare från 1700-talet. Det ursprungliga orgelverket invigdes 1747 av en i Östergötland mycket anlitad orgelbyggare Jonas Wistenius. Ett nytt orgelverk byggdes 1917 av firman Åkerman & Lund i Sundbyberg. Vid samma tid återfanns den gamla orgelfasaden av Wistenius, som renoverades och monterades på sin gamla plats. Orgelverket i stora orgeln togs bort 1988, idag finns endast fasaden



Kororgel.

kvar. Den nya kororgeln invigdes 1998. Den är byggd av Grönlunds Orgelbyggeri, Gammelstad, med fasad ritad av arkitekt Ulf Oldaeus, Stockholm.

Korets stolar är formgivna av Åke Axelsson. Tidigare fanns här korbänkar från renoveringen på 1910-talet, formgivna för att påminna om att koret ursprungligen var en plats för nunnorna. En rest av dessa korstolar finns numera i södra korsarmen.

Av kyrkans **nattvardssilver** kan främst den medeltida kalken från omkring 1390 nämnas. Foten är sexsidig och i varje fält finns en sköld

med en heraldisk örn i svart emalj, samt en sköld med en kalvariegrupp (Johannes och Maria vid Kristi kors). Skaftet har en sexsidig nod utformad som en liten öppen byggnad (*ädikula*) där sex små skulpturer har sin plats. Längs fotens underkant finns en inskrift på latin vilken lyder i översättning: "Johannes Monik, prost i Tzeuena, har skänkt denna kalk till den helige Vitus' Ära". Kalken kommer ursprungligen från nunneklostret Zeven i Hannover och har förts till Sverige av fältmarskalken greve Robert Douglas och skänkts till Vreta 1657.

Av övriga nattvardskärl kan nämnas en senmedeltida patén (fat för oblater) av silver med lammet med korsfanan (symbol för den segrande Kristus) ingraverat på fyrpassformad fördjupning. En brudkrona finns av förgyllt silver från 1724.

Kyrkans **textilskrud** består bl.a. av en brudpäll från 1600-talet av gråbrunt siden med storblommigt mönster. Den skänktes 1787 av proststen Tiburtius. En brudpäll hålls över brudparet under brudmässan. Övriga textilier som mässhakar, antependier och kalkkläden är i huvudsak från 1900-talet, flertalet anskaffade i samband med den stora restaureringen på 1910-talet. Under senare år har även andra textilier inköpts, såsom en ny grön mässhake och grön kormatta, samt en vit mässhake från ateljé Blå kusten.

Kyrkogården, klosterområdet och klostermuseet

Under kungsgårdskyrkans tid var **kyrkogården** omgärdad av en mur med rektangulär plan och med ett ålderdomligt murverk med fiskbensmurning, s.k. *opus spicatum*. Senare förlängdes kyrkogården åt söder. Kyrkogården var under medeltiden begravningsplats för såväl klosterfolk som församlingsbor. I samband med förra restaureringen anlades en ny kyrkogård öster om den gamla, som under 1940- och 1960-talet ytterligare utvidgats åt öster. Kyrkogården har omgärdats av en mur i kalksten. I kyrkogårdens östra del finns en modern minneslund.

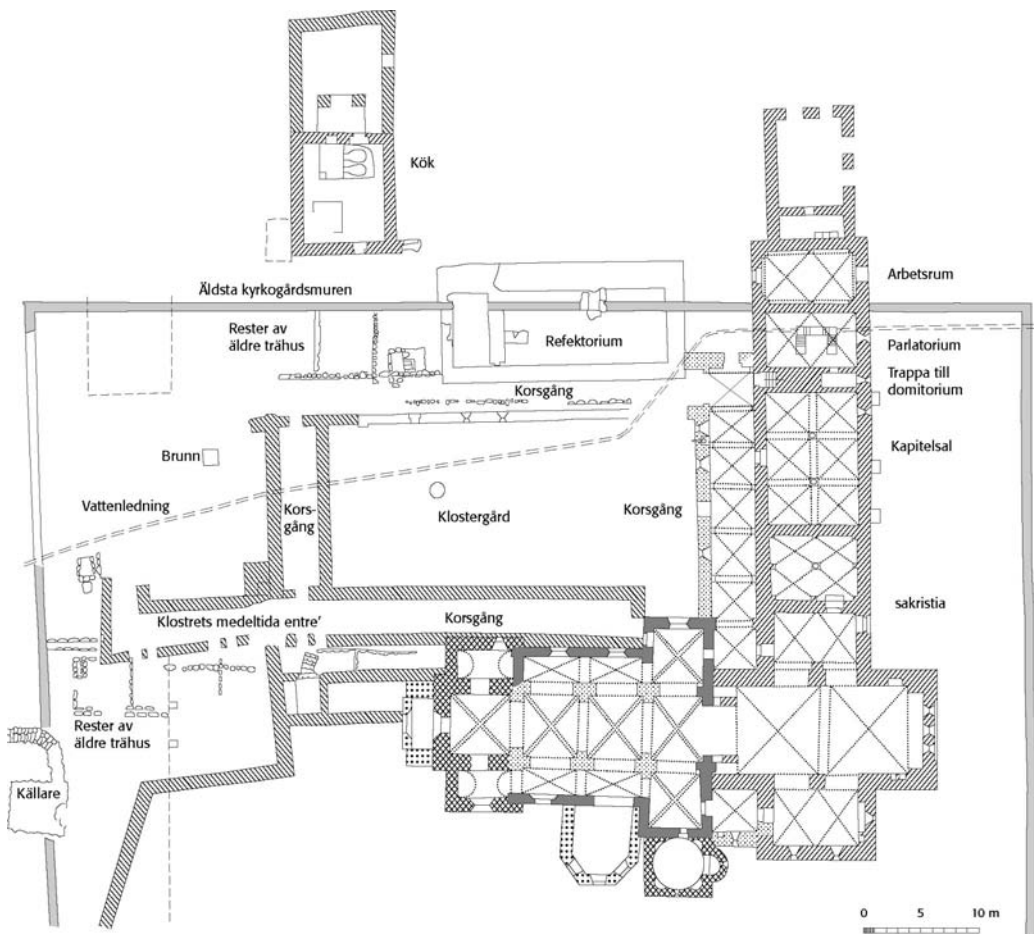
Söder om kyrkan ligger en bod av gråsten. Den har troligen tillkommit vid medeltidens senare del och används idag som bisättningsrum.

Klosterområdet norr om kyrkan undersöktes strax efter restaureringen av kyrkan 1916–26. Byggnadsutvecklingen verkar vara komplex och komplicerad med olika byggnadsetapper över en lång tidsrymd. Nyare forskning har klart visat att många kloster har förändrats till sin funktion och karaktär under senmedeltiden, något som kan avläsas i byggnadshistorien. Sannolikt gäller detta även för Vreta.

Vid undersökningen har utgrävningsledaren Erik Lundberg hittat rester av en **äldre trähusbebyggelse**, dels inom nuvarande klostrets område och dels väster om kyrkan. Det är svårt att avgöra ifall det rör sig om byggnader från kungsgårdstiden eller utgör en äldre föregångare till klostret. Stengrunder till dels en byggnad norr om äldsta kyrkans norra korsarm, dels en äldre korsgång i norra delen av klostret, skulle dock kunna vara rester från en förcisterciensisk anläggning från tidigt 1100-tal.

I samband med cisterciensklostrets grundande på 1160-talet började den östra klosterlängan byggas. Den ligger i förlängningen av det nya korets norra korsarm och har samma arkitektoniska utformning med kvadersten och skråkantsockel. Närmast kyrkan med ingång från koret fanns **sakristian**. Denna byggnadskropp revs så sent som på 1800-talet, men rekonstruerades igen på de gamla murarna 1915–17.

Därnäst kommer **kapitelsalen**, klostrets samlingssal och ett av de viktigaste rummen. Rester av två pelarfundament samt valvanfang vid väggarna visar att rummet haft sex



- Den äldsta kyrkan, 1100-talets början.
- ▨ Den äldsta kyrkans tillbyggnader.
- ▧ Koret och därmed samtida klosterbyggnader, 1100-talets slut.
- ▩ Kyrkans valv och samtida klosterbyggnader, 1200-talet.
- ▤ Olika senmedeltida byggnadsperioder i klostret.
- ▥ Kyrkans tillbyggnader från nyare tid. Ej fyllda murpartier i klostret äro av svårbestämbar ålder.

Plan över klosterområdet och kyrkan. Ur Curman & Lundberg Vreta klostrets kyrka i serien Sveriges kyrkor. Redigerad av Lars Östlin.



Kapitelsalen.

kryssvalv. Vid undersökningarna har hittats ett dussin stenkistgravar som har legat under golvet, sannolikt med gravstenar i golvplanet. Detta fenomen återfinns i flertalet cisterciensklöster. Vid undersökningen 1988 kunde det konstateras att flera av gravarna var uppförda över manliga individer, sannolikt donatorer.

Norr om kapitelsalen finns rester av en **dagtrappa** upp till östlängans övervåning, dormitoriet eller nunnornas sovsal. Från sovsalen fanns

ytterligare en trappa som förde ner till kyrkans kor, en möjlighet för systrarna att ta sig till kyrkan för morgonens första tideböner.

Det lilla rummet norr om kapitelsalen brukar vanligen tolkas som – ett rum för samtal och enskilda överläggningar. I rummet hittades vid undersökningen på 1920-talet ca 370 silvermynt från 1100-talets slut. I rummets södra vägg finns en ingång till ett litet utrymme under trappan försett med fönster. I vissa kloster





Korsgången, förbindelse mellan klostrets byggnader och gräsgården i klostrets mitt, är idag markerad med en pergola.



Parlatoriet i östlängan. Foto från undersökningen 2006. Trappa och vattenledning som sannolikt utgjort en tidigmedeltida dopanläggning, ett baptisterium. Foto författaren.

fanns ett fängelse under trappan, här i Vreta har det sannolikt varit fråga om klostrets arkiv.

I parlatoriet hittades vid 1920-talets undersökning en dubbeltrappa som fört ner till en vattenledning av kalkstenshällar, försedd med en liten bassäng. Vattenledningen har påträffats på flera platser i klostret samt i samband med en tillbyggnad av Vreta klostrets skola, 200 meter nordost om klostret. Klostret har tydligen varit försett med rinnande vatten, från en källa på andra sidan landsvägen, något som inte alls är ovanligt i cisterciensiska kloster. Däremot är det

mycket ovanligt med en liknande dubbeltrappa och vattentillgång i östlängan.

Vid en arkeologisk undersökning 2006 kunde det konstateras att dubbeltrappan och vattenledningen istället är äldre än klostrets östlänga och ursprungligen har legat i en liten byggnad med väggar i öster och söder, i anslutning till den gamla kyrkogårdsmuren. Konstruktionen har tolkats som ett baptisterium, en tidigmedeltida dopanläggning. Den är en i skandinaviska sammanhang unik anläggning, men med paralleller på kontinenten.

Rummet norr om parlatoriet har en fin arkitektonisk utformning, med rester av kryssvalv och sittbänkar. Sannolikt rör det sig om klostrets **arbetsrum**. I norra muren finns rester efter en anläggning, som tolkats som en eldstad.

Rummet längst mot norr har efter 1920-talets utgrävning antagits vara abbedissans bostad. Tolkningen är mycket osäker, istället kan det vara fråga om novisernas rum alternativt del av en latrinanläggning. Denna byggnadsdel har fogats till östlängan vid ett senare tillfälle. De eleganta arkadbågarna är rekonstruerade på 1920-talet och rummets ursprungliga utseende oklart.

Norr om östlängan fanns **klostrets trädgård**. Enligt 1600- och 1700-talskartorna fanns fortfarande en apeldgård på denna plats. Systrarnas kunskaper i trädgårdsskötsel har säkert fortlevt även efter reformationen.

I klostrets norra del är planlösningen mindre enhetlig. Norr om korsgången finns rester av en byggnad som tolkats som **refektorium**, nunnornas matsal. Byggnaden finns omtalad så sent som 1724, då den hade valv dekorerade med målningar.

Nordväst därom finns klostrets **kök**, en friliggande byggnad. Den äldsta södra delen har skråkantsockel och kan möjligen ha tillkommit samtidigt med östlängan. I rummet finns

rester av en spis samt en utslagsvask i västra muren. I norra delen finns även rester av en ugn, som sannolikt tillkommit efter klostertiden, då ruinen bland annat användes för kalkstensbränning. Det norra rummet är senare tillbyggt, med rester av en stor spis, som nu finns markerad i stenläggningen. Utanför kökets sydvästra hörn har påträffats en liten tillbyggd källare med upplagsbänk, kanske för öltunnor. Källaren är markerad i markytan. Norr om köket finns markering av ett stenfundament, med oviss funktion.

Klostrets västra delar har sannolikt tillkommit genom en utvidgning av klostergården och en omgestaltning av de västra delarna samt klostrets nya entré efter en eldsvåda 1432. Möjligen kan en del av de rester av trähusbyggnader som hittades vid undersökningen härröra från kungsgårdstiden eller klostrets äldsta tid.

Utanför det egentliga klosterområdet, väster om klosterkyrkan, finns en större byggnad, ett **stenmagasin** för förvaring av klostrets värdefullaste tillgång, spannmål. De fyra höga kryssvalven liknar högkorets valv. De fyra ingångarnas portaler har märken av behuggning med tandad mejsel, vilket sammantaget ger en datering av byggnaden till 1200-talets andra hälft. Sedan 1920-talet förvaras där föremål från undersökningarna på 1910- och 20-talen. Främst rör det sig om äldre bygg-



Stenmagasin.

nadsdetaljer samt gravstenar. Här förvaras även fragment av äldre runristade gravmonument, s.k. Eskilstunakistor. Dessa har hittats sekundärt inmurade i kyrkan samt återanvända i äldre stenkistgravar eller löst liggande i fyllningen. I klostermagasinet finns en rekonstruktion av ett sådant gravmonument, med tumbaliknade mittdel och höga spetsiga gavelstenar.

Prästgården är belägen väster om klosterområdet, en ovanligt välbevarad byggnadsmiljö. Den tillkom under Tiburtz Tiburtius tid som kyrkoherde vid mitten av 1700-talet och

tillbyggdes 1791 under biskop J.A. Lindblom. Samtidigt fick kyrkogården sitt nuvarande regelbundna utseende. Från samma tid härstammar två byggnader vid kyrkogårdens södra ingång; klockaregården i väster och fattigstugan (sockenstugan) i öster.

Källor och litteratur

Denna vägledning bygger framför allt på Sigurd Curmans och Erik Lundbergs monografi över Vreta kloster i serien Sveriges kyrkor. Erik Lundberg har även givit ut en vägledning "Vreta kloster" i serien Svenska fornminnesplatser. I övrigt har använts rapporten över renoveringsarbetet 1915 – 17 av Erik Fant (ATA).

Fredrik Hall. Vreta kloster. Tryckt i: *Redogörelse för Allmänna läroverken i Gefle och Söderhamn under läsåret 1901-1902*. Gefle.

Oskar Vågman. *Vreta kloster*. 1904.

Carl M. Fürst. *När de döda vakna* 1920, samt den efterföljande debatten mellan Nathanael Beckman, Hans Toll och Fürst i *Fornvännen* 1921-22.

Edvard Ortved. *Cistercieordenen og dens klostre i Norden I-II*. 1927-33.

Sigurd Curman. Kristna gravmonument från 1000-talet funna i Vreta kloster.

Arkeologiska studier tillägnade H. K. H. Kronprins Gustaf Adolf. 1932.

Sigurd Curman & Erik Lundberg. *Vreta klostets kyrka*. Sveriges kyrkor vol. 43.

Östergötland bd II. 1935.

Erik Lundberg. *Vreta kloster*. *Svenska fornminnesplatser nr 6*. 1944.

Nils Ahnlund. Vreta klostets äldsta donatorer. *Historisk Tidskrift* 1945.

Hilding Johansson. *Ritus cisterciensis. Studier i de svenska cistercienserklostrens liturgi* 1964.

Gunnar Redelius. *Kungamakt och kyrkobygge Östergötland* 1972.

Sigurd Curman. Vreta klostets kyrka. Min första stora kyrkorestaurering. *Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum* 1966-6.

Gustaf-Adolf Andrae. *Klosterbrev från Vreta. Verklighet och fantasi*. 1975.

Gustaf-Adolf Andrae. *Sigröd Botolfsdotter. Den sista abbedissan och de sista klosteråren i Vreta*. 1979.

Gustaf-Adolf Andrae. *Det hände i klostret*. 1981

Göran Tagesson. Vreta klostets kyrka och klosterområde. Arkeologisk undersökning samt osteologisk analys 1988. *Östergötlands länsmuseum, rapport, dnr 254/88*.

Göran Tagesson. Vreta and Bro. Magnates and Bishops in a District of Östergötland. *Visions of the Past. Trends and Tradition in Swedish Medieval Archaeology*. Red. Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar. Skrifter Nr 24. Stockholm.

Magnus Boraenius. *Klostret i Vreta i Östergötland*. Akademisk avhandling Uppsala 1724. Nytryck 2003.

Markus Lindberg. Vreta – kloster, kyrka och gravplats. *Kulten – makten – människan. Arkeologi i Östergötland. Meddelanden från Östergötlands länsmuseum* 2003.

Catharina Andersson. *Kloster och aristokrati. Nunnor, munkar och gåvor i det svenska samhället till 1300-talets mitt*. 2007.

